

מצות הכנסת אורחים כסוגיא הגותית ולימודית

גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני השכינה

רבותינו מצאו אסמכתא ממעשה אברהם עם שלושת המלאכים שבאו לבקר כאורחים, שגדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני השכינה (שבת קכז, ע"א; שבועות לה, ע"ב). דכתיב בבראשית י"ח, ג: "ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך". ופירשו את יא-ד-נ-י כשם קדוש של ה'. כלומר, שביקש מהי (מהשכינה) שימתין לו עד שיעשה את הראוי לעשות לאורחים. והניח אברהם אבינו את הקבי"ה והלך לקבל האורחים (והקבי"ה לא סילק שכינתו והמתין עד שיחזור אברהם אליו, ולא היה שם ח"ו פחת כבוד המקום ברוך הוא - מהרשי"א, שבת, שם).

המדרש הגדול, בראשית י"ח, כג, מספר שהיה אברהם אבינו יושב פתח האוהל כדי להכניס העוברים והשבים. וכן מסופר ששלח אברהם לאליעזר שיצא לחוץ לפגוש אורחים, וכשלא פגש, יצא הוא בעצמו (בבא מציעא פו, ע"ב). כעניין הזה אמר הקבי"ה לאיוב: אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך, אבל אברהם לא עשה כן, אלא יוצא ומהדר (יושב ומחזר) בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו (אבות דרבי נתן, נוסחא א, פ"ז).

בהסתמך על כל זה כתב רבנו בחיי ב"כד הקמח" (אות א, אורחים), שמאברהם אבינו, שהתורה האריכה לספר בעניין הכנסת אורחים שנהג, יש לנו ללמוד כיצד להתנהג במצוה זו: יש לתור אחריהם ולרוץ לקבלם, ולהשתדל לספק להם כל צרכיהם, ולבקשם להינפש מטורח הדרך, ומעשה אברהם כדוגמה למופת למידת הכנסת אורחים הוא מן המפורסמות בכל הספרים.

הכנסת אורחים על תנאי

בד בבד מצאנו את אברהם אבינו שהיה קנאי גדול לאמונת ה', והקפיד על באי ביתו שיהיו מהוגנים ושלומי אמונים. על הנאמר בבראשית י"ח, יט: "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", למד המדרש (בראשית רבה מ"ט, ד), שאברהם היה מקדים את הצדקה, כי ראה אותה עיקר, ועל ידה אפשר לפעמים לקיים את המשפט. וזאת כיצד?

אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. "משהיו אוכלים ושותים אמר להם: 'ברכו' אמרו לו: מה נאמר? אמר להם: אמרו 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו'. אם מקבלים עליהם ומברכים, היו אוכלים ושותים והולכים להם. ואם לא היו מקבלים עליהם ולא ברכו, לא היה נותן להם מזון בחינם", אלא היה מגיש להם חשבון ארוך ומפורט עבור המזון שהכין עבורם. וקבע סכום גדול מאוד מפני יוקר המחיה במדבר והטירחה. וכשראו האורחים אותה צרה שהיה מצר להם, וכי התשלום הנדרש מהם גבוה מאוד, היו מברכים את השם יתברך: 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו'.

יתכן שביקש המדרש בסיפור הזה לפרש מה שאמר אברהם למלכי צדק (בראשית י"ד, כב): "אל עליון קונה שמים וארץ", ותיאר המדרש בסיפור הכנסת האורחים של אברהם, כיצד הקנה להקב"ה שמים וארץ, שאמר לאורחים שלו שיאמרו, ברוך אל עולם שאכלנו משלו - הכל שייך להקב"ה¹.

הפירושים למדרש הזה מצביעים על קושי לפרש מעשה אברהם. כי הרי יש בהנהגתו הקפדנית מידה של פיחות ונמיכות במצות הכנסת אורחים שלו, הריהו מוצג כמכניס אורחים על תנאי ובערבון מוגבל. ואמנם בגמרא סוטה (י, ע"ב) מובא הסיפור בנוסח מרוכך וללא התנייה.

על הקפדתו של אברהם אבינו להכניס לביתו אורחים הגונים דווקא אפשר ללמוד מן המובא ביזרי (בראשית, וירא, דף קב, ע"ב) לגבי מהות האשל אותו נטע אברהם בכל מקום שהיה דר. על ידי האשל הזה נודע לו טיבם של האנשים שהיו מתארחים בתוך ביתו, אם הם טובים אם לא, מי נדבק בקב"ה, ומי נדבק בעבודה זרה. שהאורחים שנדמנו לביתו היו עוברים תחת העץ הזה שבחצר. אם היו טובים היה האילן פורש את ענפיו ועושה להם צל נאה, אבל אם היו רעים היו הענפים מתכווצים. ועל ידי אילן זה בחן את כל האנשים. את הרעים היה מוכיח עד שנדבקו באמונתו של הקב"ה, ואלה שנשארו דבוקים בעבודה זרה, לא היה האילן מקבלם. והנה אפילו בשעה שהזמין את המלאכים (בראשית י"ח, ד), אמר להם: "השענו תחת העץ", בשביל לראות ולבדוק אותם. ובעץ ההוא היה בודק לכל בני העולם וכן איש טמא לא היה יכול אפילו ליקרב לביתו².

על נוהגיו של אברהם בהכנסת אורחים

עוד על הזהירות שנהג אברהם שלא להכניס לביתו אורחים שאינם שלומי אמונים ניתן ללמוד ממה שאמר אברהם לשלושת המלאכים (שם): "יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם". אומרת הגמרא (בבא מציעא פו, ע"ב ורש"י שם), שחשד שהם ערביים העוברים לאבק רגליהם, על כן דרש מהם לרחוץ תחילה את הגלגלים שברגליהם, שלא להכניס לביתו עבודה זרה. והוכיחוהו על זה המלאכים ואמרו לו: וכי כערבים

1. ראה מהרז"ו ומירקין בפירושו לבי"ר כאן. ובי"מ לועזי, לבראשית י"ד, כב.
2. וביצור המור" (אברהם צבע-סבע), וירא י"ח, ב, מביא כל זה בשם המדרש הנעלם. בעל הטורים לבראשית ט, כ: את האשל (בראשית כ"ג, לג) לקח אברהם מגן עזן.

חשדתנו שמשתחוויים לאבק רגליהם. כבר יצא ממנו ישמעאל. ונתכוונו לרמוז שממך עתיד להיוולד ישמעאל הרגיל לעשות כן, להשתחוות לאבק רגליו, בבחינת החושד בכשרים לוקה בגופו (מהרש"א, שם).

קירבה רעיונית להשקפה המוסרית שבדברי המלאכים, ואשר יש בהם ביקורת על נוהגיו של אברהם, ניתן למצוא ביצירות (ויקהל, דף קצח), בדרשה המייחסת דווקא לאברהם אבינו צדיקות למופת וללא תנאי, כמי שמילא בפועל אחר התביעה האבסולוטית לצדקה ולהכנסת אורחים של אדם באשר הוא אדם. דורש הזוהר שמי שמרחם על עני ומשיב לו את נפשו, הקב"ה מעלה עליו כאילו הוא ברא לנפשו. והראיה לכך ממידת הכנסת האורחים של אברהם אבינו, שהיה מרחם על כל בני העולם, ועל כן מעלה עליו הקב"ה כאילו הוא בראם, שכתוב בבראשית י"ב, ה: "ואת הנפש אשר עשו בחרן", והכוונה על פי זה להכנסת אורחים שנהג עמהם. התביעה המוסרית המשתמעת ממידת החסד של אברהם אבינו היא שיש לפרוס לחם ומזון לרעב מכל בני העולם.

טענה מוסרית מעין זו מובאת ביתר החלטיות בזהר חדש (שיר השירים, ראה ב"מעם לועז", לבראשית כ"א, לג-לה). מעשה ברבי ברכיה שהיה בעיר רומא וראה איש אחד בא מן הדרך. יצא והכניסו לתוך ביתו ובדק אותו כדי לדעת אם הוא יודע תורה. טעמו לכך היה, כי עם הארץ שאינו יודע לקרוא פסוק, אינו רוצה שיאכל על שולחנו. אחר כך הוכיחו האורח המוסווה על נוהגו הפסול, וטען עליו שנתרחק מדרכי ה'. שהלוא הקב"ה הכין לאדם הראשון מזונו ולא שאלו קודם אם הוא ראוי לכך, ואילו רבי ברכיה כשמכניס אורח לביתו, בודק אותו קודם אם יודע תורה. פיתוח דרשני על דרך זו של דברי האורת, נמצא אצל רבנו בחיי לבראשית ג', כא. אף על פי שחטאו אדם הראשון וחווה וקלקלו הרבה, עם כל זה עשה עמהם צדקה והלבישם לכסות עורם. על זה דורש מהר"ר אליהו הכהן בספרו "מעיל צדקה" (בהקדמת המחבר), בשביל ללמד לאדם לעשות צדקה עם הגון ובלתי הגון.

צדקה והכנסת אורחים רק עם צדיקים?

רוב המדרשים מספרים על אברהם שלא הכניס לביתו אורחים שאינם מהוגנים או כופרי אמונה באלוקי השמים והארץ או כאלו שלא קיבלו עליהם לברך את ה'. מכתובים למיניהם נמצאו למדים כי אכן רווחה ההשקפה בקהילות ישראל לקיים מצות צדקה והכנסת אורחים עם צדיקים תלמידי חכמים ויראי שמים. לנוהג זה יש על מה לסמוך, וניתן למצוא לו עֲגָנִים בספרות ההלכה. כך מספרת הגמרא (בבא בתרא ח, ע"א) על רבי יהודה הנשיא שהיה עשיר מופלג, ובשנת בצורת פתח את אוצרות הדגן שלו לתלמידי חכמים בלבד, אבל מי שהוא עם הארץ לא נתן לו רשות להיכנס, כי אין לו שמחה בבואו ואינו חייב בפרנסתו. דבריו קשים גם אם נפרש כדברי המהרש"א שם, שבזמן בצורת אין זה הוגן לחלק לעם הארץ ועל ידי כך למנוע מזון מתלמידי חכמים, ות"ח קודם. וכן שעם הארץ לא נזהר ולא מקפיד על האיסורים המתחייבים בשנת בצורת כמו שנוהג תלמיד חכם. עם

זאת כשנתרצה ופירסו, נצטער אחר כך ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ, שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ. העובדה שנתרצה מצביעה שמעשיו מלכתחילה לא היו נוחים לדעתם של החכמים.

הכיוון האקסלוסיבי הזה של מצות צדקה והוויסות שלה לעניים מהוגנים בלבד, מוצאים תימוכים במה שקילל ירמיה הנביא את שונאי נפשו שהעלילו עליו כאילו חטא במעשי ניאוף. ביקש ירמיה מה' להעניש את מעליליו: "היו מוכשלים לפניך, בעת אפך עשה בהם" (ירמיה י"ח, כג). רבא דרש את הפסוק (בבא קמא טז, ע"ב): "אמר ירמיה לפני הקב"ה, רבונו של עולם אפילו בשעה שעושין צדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא יקבלו עליה שכר". משמע, צדקה איננה נחשבת כמצוה אם ניתנה לעניים רמאים.

אפשר שזו כוונת הרמב"ם בספר המצוות לא תעשה, רל"ב, שהזהירונו בו שלא למנוע צדקה והרחבה מאחינו מהאביונים אשר נדע עניים. הדגיש שקיום המצוה הוא בעני הגון.

על הדרך הזו פירש מדרש קהלת רבתי, את הפסוק "שלח לחמך על פני המים" (קהלת י"א, א), אם בקשת לעשות צדקה, עשה אותה עם עמלי התורה, שאין מים האמור כאן אלא דברי תורה.

ועיין מה שפירש "ספר חסידים" בסימן ס"א והסיק להילכתא שאדם הנותן צדקה לעניים שאינם מהוגנים, אשר בהם עמל ורעות רוח, לא רק שאינו מצוה אלא נחשב לו לעוון מפני שנותן לפריצים, ונותן להם אתנני זנות, ומקיים מורדין בהקב"ה בעולם. לפיכך יתפלל אדם להקב"ה שיזמין לו בני אדם מהוגנים.

המובאות הללו מאפשרים מתן טעם נוסף, מדוע אין מברכין ברכה כשנותנים צדקה, לאשר חיישינן לרמאין, ובמקרה הזה הרי המצוה לא קיים והברכה לבטלה (רבי ראובן מרגליות, "מקור הברכה", ט).

פרנסת עניי גויים

במקביל למקורות שראינו לעיל אפשר למצוא אצל חז"ל שהטיפו בענייני צדקה לסובלנות ואמרו במשנה בגיטין (נט, ע"ב). "אין ממחין ביד עניי עכו"ם, להיכנס לשדות ישראל וללקט מתנות עניים". ובהסתמך על גיטין (סא, ע"א), פוסקים הרמב"ם (בהלכות עבודת כוכבים, פ"ו, ה"ה, ובמתנות עניים פ"ז, ה"ז), וכן הטור והשולחן ערוך (ביורה דעה קנ"א), כי מותר לפרנס ענייהם.

ואף על פי כן הדברים בסוגיא זו מסוייגים. כך אמרה הגמרא בגיטין (סא, ע"א) שמפרנסין עניי עכו"ם מקופת הצדקה עם עניי ישראל, משמע דווקא ביחד עם עניי ישראל. אבל אם באו לבדם אין כאן דרכי שלום, שהרי יכול לומר להם: חכו עד שיבואו עניי ישראל (אולם השווה טור ושולחן ערוך, שם, שלא כתבו עם עניי ישראל. משמע אפילו בלא עניי ישראל)³.

3. כך גם השי"ך, הבי"ח והטי"ז באריכות, אולם הרמ"א בסימן רנא, ס"ק א, שב לתת דגש: עם עניי ישראל.

פירנוס עניי עכו"ם ועניינים נוספים הנוגעים ליחסים איתם, סוייגו והוגבלו מפורשות אצל הרמב"ם (בעבודת כוכבים, פ"י, ה"ו). ובלשונו: "אין כל הדברים האלו (פירנוס עניי עכו"ם) אמורים, אלא בזמן שגלו ישראל לבין העובדי כוכבים, או שיד עובדי כוכבים תקיפה על ישראל".

ההטפה לסובלנות כלפי העכו"ם וסיוגיה, הושמעו כאן בכל מקרה בענייני צדקה. טיבעה של זו שאין בה מעשה היוצר קשרי רעות וחברותא בין נותן הצדקה, לבין הגוי פושט היד המקבל והמסתלק תיכף אחרי שקיבל.

מה שאין כן מעשה הכנסת אורחים. הארחת גויים והישיבה אתם בצוותא בבית המארח היהודי, לצדם של בני משפחתו הסמוכים לשולחן הסעודה, עלולים להביא לקירוב דעת, התרגלות וחברותא. מן הטעם הזה הלוא גזרו חכמים (עבודה זרה לה, ע"א), שלא יתרגל הישראל לאכול ולשתות בבתי גויים מחשש שיבוא לקירוב הדעת ולהתערב בהם. וגדרו גדרים וסייגו סייגים שלא יבוא הגוי לזמן את הישראל לסעודתו. כך רש"י (שם לה, ע"ב): "וכולהו משום חתנות". ובביצה (טז, ע"א, ד"ה "אין בהם בשולי נכרים") שגזרו חכמים בבישולי נכרים משום חתנות. (ותוספות, (עבודה זרה לה, ע"ב ד"ה "והפת"), עיקר איסורו משום חתנות ר"ל, שחששו עליו שמא יבוא לאכול ויתחתן עמו מפני שהוא דבר שיש בו קירוב הדעת, וכן ד"ה "והשלקות").

הכנסת אורחים שנהג אברהם בנושא לבירורים

כאן המקום להזכיר כי הכנסות האורחים שנהג אברהם אבינו לקיים עם עובדי גילולים, כמסופר במדרשי האגדות, היו אמנם נושא לבירורים הלכתיים. כך מוהר"ר יהודה רוזאניס, בעל ספר "משנה למלך" על הרמב"ם, בספרו "פרשת דרכים" (י-ם תשנ"ב, דרוש שבעה עשר, עמ' קצא-קצב) שואל איך הותר לאברהם לעשות צדקה עם עובדי גילולים, והלוא לא הותרה הצדקה אלא לישראל שנקראו בנים, אבל לא לעובדי גילולים. ונדחק לתרץ שעל כרחך צריך לומר שאברהם אבינו היה מגיירם לגמרי והיו נקראים בנים (ועיין שם בהערה 40 שקלא וטריא ארוכה).

ה"חפץ חיים" בספרו "אהבת חסד", עמ' 92 בהערה, דן אף הוא באופי הכנסת האורחים של אברהם אבינו, על צדדיה השונים. השאלה הנבחנת אצלו היא, האמנם קיים אברהם המצוה כדון, ואשר על כך מגיע לו בעבורה שכר? מידת הדין יכולה הרי לטעון שאין לשלם עבור הכנסת האורחים של אברהם, כי אף שהמחשבה שלו טובה למאוד מכל מקום פעולתו איננה פעולה שלמה. כי כל סביביו היו אז עובדי גילולים. אמנם יש מקום ללמד זכות, דמה היה יכול אברהם אבינו לעשות, והרי לא היו עדיין עניים מהוגנים בעולם לגמול עמהם חסד, כי עם אשר בחר ה' עדיין לא נבראו. מכל מקום עבור מה לשלם שכר טוב גם כן אין, כי אף שאחר האכילה ברכו האורחים הגויים לשמים, מכל מקום האנשים שנשארו דבוקים לה' כרצון אברהם מועטים היו. אף על פי כן, למרות שפעולתו של אברהם לא הייתה שלמה, מוצא בה ה"חפץ

חיים" מחשבה טובה וכוונה טובה. מן הבחינה הזו יש מקום לתת לאברהם גמול כלשהו. ויהיה הגמול על פי הכלל שאמר רבי יצחק לעיל, שמי שהורגל לעשות טוב וחסד בעולם, הקבי"ה מזמין לו בתוך פעולותיו עניינים נשגבים אשר על ידם יזכה למידת הצדקה בשלימות. משמע שהשם יתברך יזמין לו עניינים מהוגנים שיזכה בהם. כך אכן קרה לאברהם אבינו, כיוון שהרגיל עצמו לעשות טוב וחסד עם כל באי העולם, הזמין לו הקבי"ה אורחים יקירי כל הנבראים, והם המלאכים הקדושים. בהכנסת אורחים זו פעלו שני הדברים, מחשבה טובה וגם מעשה טוב. כך קיים בפעם הזו המצוה בשלימות, וזכה שישולם לו עבור זה שכר מלא לדורותיו הבאים אחריו.

בדרשתו מהלך ה"חפץ החיים" על קו האמצע. איננו מבטל לגמרי את מעשה הכנסת האורחים - עובדי הגילולים, של אברהם אבינו וזאת משני טעמים, שהייתה לו כוונה טובה ומחשבה רצויה, וכן כיוון שלא היו עדיין בעולם עניינים מהוגנים מבני ישראל שיוכל לגמול עמהם חסד.

ה"חפץ חיים" בונה את דרשתו על ההנחה שבכל מקרה השפיע אברהם על אורחיו לברך לשמים, אף על פי כן לא הייתה פעולתו שלמה. ועל כן, על הכנסת אורחים מעין זו, אין לשלם שכר טוב. משתמע על פי זה, שכל שכן אם היה מכניס אורחים, עובדי גילולים, מבלי להשפיע עליהם לברך את אלקי השמים והארץ, במקרה הזה וודאי וודאי לא היה צריך לשלם לו שכר בכלל.

מדוע הכנסת אורחים אינה נמנית בתרי"ג המצוות?

החשש הכללי מפני קירוב הדעת בין גויים לישראל והשפעות מזיקות מעצם ההתגודדות בצוותא ובחברותא, עשויים להסביר מדוע לא נאמרה מצוה חשובה זו של הכנסת אורחים כמצוה בפני עצמה שמונין אותה בתוך תרי"ג המצוות. השם שלה אינו נזכר בספר המצוות של הרמב"ם, אף לא בספר החינוך. בשני המקומות מונין אמנם מצוות "צדקה": בספר החינוך מצוה תעט, ובספר המצוות לרמב"ם, מצוות "עשה" קצ"ה, ו"לא תעשה" רל"ב. אולם בשניהם לא הובאה "הכנסת אורחים" כדוגמא וכסעיף למצוות צדקה.

עוד זאת, השולחן ערוך (ביורה דעה, הלכות צדקה), והרמב"ם (במתנות עניים), מדברים מנקודת ראות הלכתית על מצוות נתינת צדקה וחלוקתה. והנה אף כאן, בכל סעיפי הפרקים וסימניהם, לא חסכו הפסוקים לפרט עניינה של מצוות צדקה, סידרה וכל המתקשר אליה. ובכל זה לא מצאו לנכון לכלול ולשבץ מצוות הכנסת אורחים. אמנם כן, בהלכות יום טוב פ"ו, הי"ח, הזכיר הרמב"ם מעין זה: "...וכשהוא אוכל ושותה - חייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה, עם שאר העניים האומללים" וכו', והכוונה בלא ספק לעניי ישראל בלבד. ביגיעה לא מעטה ובדרך עקיפה יפגוש הקורא אצל הרמב"ם בציטטה הלכותה מגמרא (שבת קכז, ע"א): "וגדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה". וזאת בהלכות אבל פי"ד, הי"ב, בהקשר לשכר הלוויית אורחים, שהוא החוק שחקקו אברהם אבינו ודרך החסד שנהג בה: מאכיל עובדי דרכים

ומשקה אותם ומלווה אותם, וללוות האורחים הוא מצות "עשה" של דבריהם (מדרבנן). ולא כלל הרמב"ם בתוך זה הכנסת אורחים.

ביגיעה עוד יותר גדולה אפשר למצוא את דברי הרמב"ם מצוטטים בפירושים של "מאירת עינים" (סמ"ע), ו"באר הגולה" לשו"ע, חושן משפט תכ"ז, ח. וזאת בהקשר למצות "עשה" להסיר כל מכשול שיש בו סכנת נפשות. ואם לא הסיר, עובר בלא תשים דמים. הביאו המפרשים את דברי הרמב"ם, כיוון שאמרו רז"ל (בסוטה מ, ע"ב): "כל מי שאינו מלווה אורחים כאילו שופך דמים", לפי זה לויית אורח היא עניין של סכנת נפשות.

במפורז ובהקשרים שונים מבליעים הטור והשו"ע הוראות אלו ואחרות הנוגעות להכנסת אורחים: כך באורח חיים ק"ע, בפרק שעניינו הלכות ומוסר שבסעודה, מזכירים ממה שאמרו במסכת דרך ארץ רבה פ"ו, שכל מה שאמר לו בעל הבית יעשה⁴. וכן כי אורחים הנכנסים אצל בעל הבית אינם רשאים ליטול מלפניהם וליתן לבנו או לעבדו של בעל הבית. ומביא הטור מן המסופר (בבא בתרא צג, ע"ב), שמנהג היה בירושלים שמפה פרוסה על הפתח, כל זמן שמפה פרוסה - אורחין נכנסין, נסתלקה - אין אורחין נכנסים.

יהי ביתך פתוח לרווחה

מתקשר לענייננו מה שאמר יוסי בן יוחנן במסכת אבות (פ"א, משנה ה): "יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך". ופירשו הרמב"ם ורי"ע מברטנורא, וכן רש"י ורבינו יונה. שיהיה ביתך כביתו של אברהם אבינו, שהיה פתוח לארבע רוחות העולם כדי שלא יצטרכו האורחים, עניים ועשירים, להקיף למצוא הפתח. וכן שתדור במקום המזומן לעוברים ושבים ויהיה ביתך פתוח תמיד לקבלם בסבר פנים יפות, היינו מצות הכנסת אורחים. וכן מצאנו פירוש יפה ל"יהי ביתך פתוח לרווחה": הוי זהיר בדלתו ביתך שלא יהיו נעולים, שאם אדם מדקדק להכניס לביתו רק עניים הראויים לדעתו למתנתו, גם מן השמים ידקדקו עמו ולא יפתחו לפניו את דלתות השפע והרווחה ("מעם לועז" לאבות, שם, בשם דרך ארץ זוטא).

באשר ל"ויהיו עניים בני ביתך", פירשו כדרך שפירש רבא (בבא מציעא ס, ע"ב), שאם אתה רוצה לשכור עובדים שיעזרוך בביתך, אל תשכור משרתים שאינם בני ברית, אלא קח עניים מישראל, שמוטב שבני אברהם יצחק ויעקב יהיו מנכסיו ולא עבדים כנענים. במיכלול הפירושים, פירוש זה הוא עיקר.

הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ו, ה"ב) הביא מה שהקדים לומר בן זוגו של יוסי בן

4. ולא גרסו, כפי שגורסים ספרים אחרים "חוץ מצא", אפשר וסברו כדעת המאירי בפסחים (פו, ע"ב), שאין לגרוס "חוץ מצא". אלא שבקצת ספרים נמצא בהם התוספת הזו, וזאת בגלל דרך הגהת ליצנים נשתבשו בה הספרים. והאריכו לפרש הבי"ח ודרישה' לטור שם, המגן אברהם לשו"ע שם. עוד ראה חידושי אגודת למהרשי"א (פסחים ס), שראה בספר מוגה שמחקו "חוץ מצא", והיינו משום דאין לו מקום כאן לפי עניינו.

יוחנן, והוא יוסי בן יעוזר באבות (פ"א, משנה ד): "יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם" וגוי. ופירש הרמב"ם באבות שם, שתעשה ביתך בית שנועדים ומתקבצים בו תלמידי חכמים. בהלכות מתנות עניים פ"י, אחרי שפירט הרמב"ם בהלכות ז-יד את שמונה המעלות שיש בצדקה, זו למעלה מזו, מביא עוד כמה מעשי צדקה טובים. ביניהם אומר בסוף הלכה טז: "וכל המאכיל ומשקה עניים ויתומים על שולחנו הרי זה קורא אל ה' ויענהו ומתענג, שנאמר בישעיה י"ח, ט: 'אז תקרא וה' יענה'". וממשיך בהלכה יז ואמר: "צו חכמים באבות פ"א, משנה ה: שיהיו בני ביתו של אדם עניים ויתומים במקום העבדים" וכו', כדרך שפירש לעיל.

כל המובאות האלה אצל הרמב"ם מסתמכים על אבות פ"א, הלכה ד-ה. אך בעוד שאת ההוראה "יהי ביתך בית ועד לחכמים" ואת ההוראה הנוספת ש"יהיו עניים בני ביתך", הביא ופירש בשני המקומות, במקורם באבות, ובמשנה תורה, במדויק ובהתאם לפירושים המקובלים, הנה באשר להוראה "יהיה ביתך פתוח לרווחה", פירש אותה הרמב"ם במקורה באבות שם, ותיארה כמצות הכנסת אורחים כללית וכוללת, על פי דוגמת אברהם אבינו. אולם בהלכות מתנות עניים הביאה בשינוי ובצמצום: "וכל המאכיל ומשקה עניים ויתומים על שלחנו" וכו', ולא פירש כדרך שפירש באבות שם (לעיל).

האמנם יש פשר לכל הנעלם הזה? הניתן להניח שמסתמנים בכל זה היסוסים והתלבטויות אם יש מקום להורות לכלל הציבור הלכה על מצוות הכנסת אורחים במלוא היקפה ופתיחותה? פסיקה מפורשת בעניין זה אמנם מצאנו אצל המרדכי למסכת בבא בתרא ז, ע"א, סימן תע"ח. בתוספת למה שפוסקת הגמרא שם, שכופין בני חצר זה את זה לבנות בית שער ודלת לחצר, ובני העיר כופין זה את זה לעשות לה חומה, דלתיים ובריח, מביא המרדכי מה שפסק רבינו מאיר דהוא הדין להכניס אורחים ולחלק להם צדקה.

הרמ"א בהגהתו לחושן משפט קס"ג, א, בעניין דברים שבני העיר כופין זה את זה, חוזר על פסיקתו של המרדכי: "וכופין בני העיר זה את זה להכניס אורחים ולחלק צדקה". וכן ביורה דעה רנ"א, א, בהלכות צדקה, מוסיף הש"ך: "והיו כופין זה את זה להכניס אורחים". את פסיקת המרדכי מביא גם ה"בית יוסף" לטור יורה דעה, בריש רנ"ו.

מדוע אין בפוסקים הלכות למצוות הכנסת אורחים?

האיזורים והתוספות הללו בפירוניהם מצביעים על מודעותם של עמודי ההוראה למצוות הכנסת אורחים, ומטעמים השמורים עמהם לא כללוא בפסיקותיהם ובפרקים מיוחדים לכך. שתיקתם בעניין הותירה כר נרחב לנושאי כליהם להפליג בו, להרחיב את סעיפי המצוה ולהסמיך כל סעיף שבה לכתובים מן התנ"ך, המדרש והתלמוד⁵.

5. כך באריכות אבותב, "מנורת המאור" כלל ז, רבנו בחיי, "כד הקמח", אות א: אורחים, חפץ חיים,

מה פשר הנעלם הזה בפסיקותיהם של עמודי ההוראה הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך? הרגיש בחסרון הזה מרן יוזפא נוירלינגן בספרו "יוסף אומץ", עמ' 322. ומסביר שלא נאמרה מצות הכנסת אורחים, כדי שלא יאספו אליו ריקים ופוחזים. ולא בלבד שאין מצוה להכניס אורח לא טוב, אלא אף זו, שיש איסור להכניס אורח רע מעללים. מעין זה אצל רבי אליעזר פאפו בספרו "פלא יועץ", אות א, אורחים: "על כן יזהר במה שכתב בספר בן סירא, לא הכל תביא ביתך, שאם יודע בו שאינו איש טוב, לא יביאהו אל ביתו".

עוד ניתן להסתייע במה שאמר המאירי (בברכות סג, ע"א): "לעולם אל ירגיל אדם בתוך ביתו אנשים שאינם מהוגנים, ואף המהוגנים לא יעשם כבעלי בתים מכל וכל, שהלשונות מרבות ומצויות לחטוא בדיבורם, וראוי לאדם לזהר שלא להילכד ברשתם". להשלמת תורת המידות הזו של המאירי נביא מה שאמר (בברכות סד, ע"א): "אף על פי שהכנסת אורחים בכלל, מידה חשובה ביותר, הכנסת תלמיד חכם חשובה עד מאוד, והברכה מצויה על ידו וכן הדין, וכל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם בתוכה, כאלו נהנה מזיו השכינה".

בסוגיית הכנסת אורחים נראה לברר, שהמאירי מבדיל בשלושה סוגי אורחים. אלה שאינם מהוגנים, לכולי עלמא אל יכניסם לביתו. ואף המהוגנים יזהר בהם, ובהכניסו אותם לביתו אל יתן להם לנהוג בחופשיות יתירה, כבעלי בתים בביתו. כי לשונות בני אדם נמהרות לחטוא בדיבורן, ונמשכות להלך רכיל. באשר לתלמידי חכמים, אלו הם אורחים בדרגא העליונה והכנסתם מעלה יתירה היא למארח ומצוה חשובה.

אסמכתא לזהירות הנדרשת במצות הכנסת אורחים נמצאת, על פי ה"הר", בדברי הכתוב בבראשית (ז', א) אומר האלקים אל נוח: "בוא אתה וכל ביתך אל התיבה, כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה". דורש הזוהר (שם בבראשית) מכאן למדנו שלא יקבל אדם אורח בביתו אם הוא חשוד בעיניו כלל. זה שכתוב בוא אתה וכל ביתך אל התיבה, מה הטעם? לפי "כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה".

הכנסת אורחים - גדרים והגבלות

עכשיו יש מקום וצידוק להסיק מכל זה מסקנות כלשהן על דרך ההיקש והקל וחומר. הגם אם האריכו התורה והמדרשים לספר בעניין הכנסת אורחים שנהג אברהם אבינו, והרבה הפליגו חכמים במעלת מצוה זו, בתלמוד, במדרשים ובספרי המוסר והמנהגים, לא כללו אותה עמודי ההוראה ולא מנו אתה כמצוה בפני עצמה, אף לא הזכירוה במפורש כסעיף וכנספח למצות צדקה או למתנות עניים. וכבר רמזו נושאי כליהם ונתנו לדבר טעם וסיבה, כדי שלא יבואו ישראל לידי האדרה מדומה

"אהבת חסד"; "מטה משה" (מפרעסמסלא), עמוד גמילות חסדים, "מעיל צדקה", אליהו הכהן; "פלא יועץ" א', פאפו, אות א: אורחים; "קב הישר", אי"ש קאידנור, פרקים כו, סד; שלי"ה, עמוד הצדקה.

של המצוה, ויאספו לבתייהם ריקים ופוחזים, כל נצרך באשר הוא, וכל אורח רע מעללים ככל שיהיה.

לו הביאו עמודי ההוראה את מצות הכנסת אורחים, כי אזי צריכים היו לסייג ולגדור שלא ישימו לפני העיוור מכשול. בסעיפי המצוה חייבים היו להגדיר גדרים ולהזהיר את מכניסי האורחים לדרוש ולחקור כל אורח היטב, שמא שכר מצות הכנסת אורחים יצא בהפסד גדול. בני ביתו עלולים פעם אחת ושתיים להיכשל במסיבת אורחים מקולקלים ורעים מרעים, ויהיו חוברים שלא מרצונם להשפעות מזיקות.

על רקע זה ניתן להסביר מדוע הקפיד הרמב"ם בהלכות דעות פ"ו, ה"ב, להביא ולפרש מה שאמרו באבות פ"א, מ"ד: "יהי ביתך בית ועד לחכמים", ונמנע בהלכות מתנות עניים פ"י, הלכה טז, להביא ולפרש את אבות פ"א, משנה ה': "יהי ביתך פתוח לרווחה". שהלוא אם ביתו של אדם צריך להיות בית שבו נועדים ומתקבצים תלמידי חכמים, הכיצד אפשר להורות תיכף לזה שיהי ביתך פתוח לרווחה לכל דכפין ולכל דצריך, ריק ופוחז ככל שיהיה?

דוגמה לגדרים בסוגיית הכנסת אורחים ניתן למצוא אצל רבי אליעזר פאפו בספרו 'פלא יועץ', אות א, אורחים: "שאם יודע בו שאינו איש טוב לא יביאהו אל ביתו. ובפרט אם אין לו אלא בית אחד עם אשתו ובני ביתו, אם יקבל אורח בביתו שישן עמו בביתו עבירה היא בידו. וגם כשיקבל אורח בביתו ישמור נכסיו ממנו, כדי שלא יבוא לחושדו אם יחסר לו שום דבר. ומה טוב אם אפשר שלא תצא אשת הבעל הבית החוצה בפני האורח, ובפרט כשהיא מקושטת, כי יש בזה גירווי ופיתוי האורח. אבל מצד אחר יש פסידא כשהיא מגורשת מן הסעודה ואינה מסיבה עם בעלה על השולחן. בגלל זה אפשר שיכבד עליהם נוכחות האורח וישיבתו בבית, ויצפו כבר שילך. וגם האורח יעיק לו כל הדבר הזה בחושבו איך בשבילי אשת הבעל בית מוצאת ומגורשת מבית תענוגיה, ואינה אוכלת עם בעלה. לכן כל ערום ונבון דעת יעשה בחכמה ויבחר לו דרך ישרה לפי מה שהוא מכיר בערך האורח, ולפי מידת האמון שהוא רוחש לו כאדם".

אמנם אמר רבי יצחק (בבא בתרא ט, ע"ב): שכל הרודף צדקה הקב"ה ממציא לו בני אדם המהוגנים לעשות להם צדקה. אך כל זה מצד הקב"ה. לבני אדם נתן את הארץ לנהוג לפי טבעם ולפי מה שעלול להיקרות ולקרות בדרכם. שהלוא אברהם אבינו רדף הרבה אחרי צדקה, ואף על פי כן לא תמיד זכה לבני אדם המהוגנים לעשות להם צדקה.

עוד ראיה לחובת הזהירות וההיסוס בהכנסת אורח לביתו נמצאת במה שאמרו רבותינו במסכת דרך ארץ פ"ה: "לעולם יהיו כל בני אדם חשובין (חשודים) לפניך כליסטים והוי מכבדן כרבן גמליאל. ומעשה ברבי יהושע שקיבל אורח והאכילו והשקהו והעלהו לעליה לישון ונטל הסולם מתחתיו. בחצי הלילה קם האורח וגנב כל אשר בעליה. וכשרצה לירד נפל מן העליה ונשברה רגלו. אמר לו רבי יהושע, ריקה אי אתה ידע שמאמש היינו זהירין בך ולקחנו הסולם... מכאן א"ר יהושע: לעולם יהיו כל בני

לפניך כלסטים...". הלך ונתמעט הקיום בפועל של מצות הכנסת אורחים פרטית, בביתו של כל איש ראש בישראל. את מקומה תפסה מצות הכנסת אורחים ציבורית. הכוונה למעין מלון אורחים, שכמעט בכל הערים שנמצאה בהן קהילה יהודית נכבדה יסדו העסקנים בצרכי ציבור וגבאי צדקה אכסניה לעוברי אורח על חשבון הציבור, וקראו לה "הכנסת אורחים".

תמורה זו שחלה במצות הכנסת אורחים, נראה לי, באה לידי ביטוי בשינויי נוסח שחלו בתפילת "מי שברך". זו התפילה שנוהגים לומר אותה בשבת וביו"ט אחרי ההפטרה, תוכנה: תפילה וברכה לקהל הנוכח ולכל קהילות ישראל העוסקים בצרכי ציבור, כדי לחזק ולאמץ ידיהם. בנוסח עתיק יותר, שמובא במחזור ויטרי (סימן ק"צ) (נאמר: "...ומי שנותנים נר למאור ויין לקידוש והבדלה ופת לאורחים וצדקה לעניים, ומי שמכניסים אורחים בתוך ביתם" וכו'. בנוסח המצוי בידינו הושמטה הפיסקא "ומי שמכניסין אורחים בתוך ביתם".

אדם בעיניך כלסטים והוי מכבדן כרבן גמליאל".

"אמנם יש מדרגות ומעלות בעניין הכנסת אורחים. כי צריך אתה להבחין שלא ליתן כבוד לכסילים, ורבה המכשלה הזאת תחת ידינו שלפעמים הולכים עניים שאינם מהוגנים למקום שאין מכירין אותם ומתעטפים שחורים בחלוקא דרבנן, ולא ידע מאי קאמרי רבנן. ומתוך שהם בני צורה ובעלי שמועות מכבדים אותם, מעין סיפור החמור שהפשיט עורו של אריה מת ולבשו והמליכוהו החיות עליהם. כן עניים הללו שהם מלובשים בחלוקה דרבנן ואין איתם יודע עד מה. ומצוה לפרסם את הרמאים ברבים. וכן יש כמה וכמה עניים שאינם מהוגנים ואינם רוצים להתפרנס מיגיע כפם ויש להם מטמוניות. עתידים הנותנים להם, ליתן על זה הדין. כי בזה שנותנים לרמאים, גוזלים את העניים באמת..." (מזהר"ר יוזפא קאשמן, "נוהג כצאן יוסף", עמ' עד-עה).

כדאי עוד להזכיר מה שפסק, דרך משל, שולחן ערוך, אורח חיים, קס"ט, שאסור ליתן פרוסת פת לעני אלא אם כן יודע בו שנטל ידיו. וכן, לא יתן לאכול אלא למי שיודע בו שיברך. והגם אם הדעות חלוקות בין הרמ"א וה"מגן אברהם", מסכימים גם "הבית יוסף" והב"ח לטור, אורח חיים, קס"ט, שאם יודע בוודאי שלא יטול ידיו, אסור לתת לו פת. סיבת האיסור היא אמנם משום "לפני עיוור לא תתן מכשול", שהלוא הנותן, בעצם נתינת הפת מצדו גורם למקבל לעבור עבירה, שאינו נוטל את ידיו.

עמדה תקיפה ובלתי פשרנית בעניין החובה לגעור באורחים בלי מהוגנים שאינם יראים את השם ולהטיח בהם דברים קשים עד כדי גירושם מבית המארח, מביע מן יוזפא נויירלינג, ב"יוסף אומץ", עמ' 319: "לא יכניס לביתו רק מי שבדוק אצלו. ואם יהיה קצת דאגה, לא זו בלבד שאין בידו מצוה לארחם אלא אף זו איסורא רבה קא עביד. ויכניס לביתו רק מי שבדוק אצלו שאינו בכלל אחד מדי' כתות שאינן מקבלים פני שכינה שסימנם חשמ"ל (כנראה, חנפים, שקרנים, מספרי לשון הרע). אכן בעלי די' כתות אלו לא די בהראות להם פנים נזעמים, רק ידבר להם קשות במאוד ולגרשם מביתו בטרם ימשיכו אחריהם גם את לב ביתו. ואם יאמר בעל הבית לתפוס במידת הענווה ולשתוק יהיה לו עונש גדול מנשוא, שמחויב לשבר מלתעות עול בדברים קשים כגידיים. במה שנוגע ליראה את השם ולתורתו הקדושה אין חולקין כבוד לרב, וכל שכן לעשיר או לפרנס" וכו'.

מצות הכנסת אורחים בכללה מסתברת כסוגיא בעייתית המזומנת לתקלות ולקלקלות. קיומה בפועל היה מלווה דילמות והיסוסים. לצד מה שאמרה הגמרא (בשבת קכז, ע"א) שהיא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא, דרשה מצוה זו זהירות ושיקול דעת שלא להיכשל באורחים לא מהוגנים ושלא להילכד ברשתם. אפשר בגלל החשש שמא תצא המצוה בהפסדו, ויגדל הנזק מרוע מעלליו של אורח פלמוני עלום זהות.

לא נאמרה מצות הכנסת אורחים במנין המצות ולא כללוה עמודי ההוראה בהלכות צדקה ומתנות עניים. גם אפשר שבגלל החששות הללו והאזהרה לה נתן ביטוי רבי יהושע (בדרך ארץ רבה פ"ה): ש"לעולם יהיו כל בני אדם חשובין (חשודין)